

Jászkisér, 2011. május 28.

A BUDAPESTI KITELEPÍTÉS, 1951.

Széchenyi Kinga

Tisztelt Emlékezők, kedves Sorstársaim!

Köszönöm a megtisztelő felkérést, hogy itt Jászkiséren a város Baráti Egyesülete által kezdeményezett és segítségével a Rákosi diktatúra alatt ide kitelepítettek és befogadók emlékére állított emléktábla avatása alkalmából a deportálásokról beszéljek. Úgy tudom, hogy ez az első emléktábla, amely helyi kezdeményezésből jött létre. Ez azt jelenti, hogy a Jászkiséri Baráti Egyesület nagyon jól ismeri a település történetét, és lelkes támogatói vannak, akik közül ki kell emelni Gubiczné dr Csejtei Erzsébetet, aki sokat fáradozott azon, hogy most együtt emlékezhessünk.

A múltat csak úgy lehet lezárni, ha a múltban elkövetett tetteket, bűnöket tisztázzuk, hatásaikat megpróbáljuk feldolgozni, mert különben kísértetként bukkannak fel és később is, rombolják a társadalom erkölcsét. A világ még nagyon keveset tud, és úgy tűnik, nem is nagyon akar tudni, arról a kommunista terrorról és áldozatairól, amely a II. Világháború után következett, amikor Magyarország is szovjet megszállás alá került. Sztálin célja nemcsak az volt, hogy a Szovjetunió hatáskörébe vonja a megszállt közép- és kelet európai országokat, hanem szovjetizálni akarta őket, saját rendszerének átültetésével. Ezt elősegítették a szovjet tanácsadók, a Szovjetunióból hazatért kommunista politikusok és a hazai kommunisták is azzal, hogy egyre intenzívebben törtek a hatalomra.

Mint tudjuk a Rákosi-féle diktatúra atrocitásainak számos igen súlyos és valamivel enyhébb változatai voltak. A kitelepítések a súlyosak közé tartoznak. Hortobágyra való elhurcolás 60. évfordulójáról tavaly emlékeztünk meg. Budapestről való kitelepítés 60. évfordulójára pedig most emlékezünk. 1951. május 21-én kézbesítették az első kitelepítési határozatokat, a következő nap hajnalán pedig elhurcolták az első csoportot. Bár a hortobágyi kényszermunkatáborokba deportáltak sorsa a Budapestről kitelepítettekénél még rosszabb, kegyetlenebb volt, az utóbbiakat ért megpróbáltatások szintén igen kemények voltak, életre szóló

sebeket ütöttek, következményei végig kísérték, kísérik az illetők életét. Még mindig vannak olyanok, akiket olyan súlyos trauma ért, hogy ma sem tudnak beszélni a kitelepítésről és az azt követő restrikciónak, diszkriminációnak. Azt is elmondhatjuk, hogy a budapesti kitelepítettek közül többen váltak különböző megtorlások miatt hortobágyi kényszermunkásokká, rabmunkásokká. Ily módon mindkét elhurcolás forma szörnyűségeit élhették át.

Miért kutattam, kutatom a budapesti kitelepítést? Családommal együtt, engem is gyerekként kitelepítettek, számos rokon, barát, ismerős került hasonló sorsra. Célom, hogy a mai társadalom megismerje a kommunista időszak valóságát, mert a "Soha, sehol, senkinek" korszakában, évtizedekig kényszerű, mély hallgatás volt a témáról. A rendszerváltás utáni történelemkönyvek alig említik. Pedig ha csak arra gondolunk, hogy mennyire megváltoztatta a magyar társadalom összetételét, milyen károkat okozott, nemcsak a kitelepítetteknek, de az országnak is, akkor megállapíthatjuk, hogy még mindig sokrétű a kutatni való. Jóllehet ezzel a kárt már helyrehozni nem lehet, de igen fontos a tények feltárása. Meg kell jegyezni, hogy a jelenben is vannak olyanok, akiknek érdeke az elhallgatás és a mesterséges amnézia fenntartása, pedig mindannyiunknak és a jövő nemzedékeknek is joga van ahhoz, hogy az ország, a nemzet múltját megismerje.

Az 50-es évek különböző megtorlásainak, kényszerintézkedéseinek egyike a budapesti kitelepítés, az országon belüli deportálás, amelyet kifejezetten az osztályellenségnek tekintett rétegek ellen fogatosítottak. Diktatúrákban tipikus jelenség, hogy egyes rétegeket bűnbaknak, ellenségnek kiált ki az uralkodó hatalom és üldözi őket. Ezt többnyire az is indokolhatja, hogy a hatalom frusztrált és másokban keresi a sikertelenségének okait. Szűk egy évvel a tömeges Hortobágyra való elhurcolások után, 1951. május 21-től hivatalosan július 18-ig 12700 személyt telepítenek ki a fővárosból Szolnok, Békés, Heves, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Pest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékbe, összesen 137 településre. Jászkisérre a levéltári adatok szerint 123 család, közel személy került. Majd a kitelepítés elől elköltöztek, elmenekültek, szökevények felkutatása után, ez a szám legalább 13670-re növekszik a fellelt dokumentumok alapján. Budapest minden kerületéből hurcoltak el családokat, a legmagasabb számban a II., XI., XII., V. I. kerületekből (a sorrend a nagyságrendet jelenti).

Ez a kitelepítés is a diktatúra, amit akkor népi demokráciának neveztek, törvénytelen intézkedései közé tartozott. Ugyanis a kitelepítéseket bírósági ítélet nélkül hajtották végre, nem volt elítélendő tettük az elhurcoltaknak. Addigra már elítélték azokat, akiket háborús bűnösöknek tekintettek. A nagybirtokokat elvették, az államosítások nagy része lezajlott, a koncepciók percek javában folytak. A törvény, amelyre hivatkoztak a kitelepítési határozatokon, az 1939-es Honvédelmi törvény volt, amely háború esetére vonatkozott. A törvényt megmásítva alkalmazták. Teljes családokat telepítettek ki, nem egyes személyeket, a vagyonelkobzás sem szerepel a törvényben. A munkát illetően a törvény képességnek megfelelő munkát ír elő. Maga a kitelepítés az akkor érvényben lévő Magyar Alkotmánynak és az akkor már megjelent Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával is ellentétes.

Kik voltak ezek az osztályellenségek, akiket családosan hurcoltak el a fővárosból? Tehát a csecsemőtől az aggastyánig minden korosztályt. Olyanok, akiknek háború előtti pozícióját, katonai vagy egyéb rangját, vagyonát, tulajdonát, szellemi tőkét, illetve származásukat tekintették "bűnnek". Itt a bűnt szigorúan kommunista szóhasználat szerint értjük. Révai József már 1946-ban a Szabad Népben megjelent cikkében az osztályidegen kategóriába tartozókat "bűnösnek és büntethetőnek" nevezte. Ez az akkori, gyakran használt szóhasználat, sokakat befolyásolt és úgy gondolom, még ma is többeket tesz előítéletessé. "Bűn" volt természetesen az is, ha valaki nem szimpatizált a rendszerrel, vagy ezt feltételezték róla.

Miért hurcolták el az osztályellenségeket? Rákosi és társai, egyéb kegyetlen atrocitásaik mellett, meg akartak szabadulni a potenciális veszélyt jelentő rétegektől, deklasszálni akarták őket. Rákosi ezt "a burzsoázia likvidálásának"¹ nevezi. „Osztály nélküli társadalom” lebegett a szemük előtt, amelyben ők, a kommunista vezetők, azért egyenlőbbek voltak az egyenlőknél. Meg akarták szerezni a még meghagyott vagyont, így akarták megoldani a háború okozta és a rendszer tehetetlensége révén kialakult lakáshiányt. A deportálást a Sztálin által előírt gyorsabb szovjetizálás részének tekintették, a minta a Szovjetunióban már korábban folytatott gyakorlat volt. A Kominform (Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatói Irodája) 1949-ben határozatot hozott az ellenséges osztályok erőszakos, bármilyen eszközzel való felszámolásáról. Az állami gazdaságok munkaerő-szükségletét a kitelepítettekkel akarták pótolni. Egyben preventív akciót is

¹ MOL-M-Ks-276f-53/78 ő. e.

jelentett a veszélyes elemek eltávolítása a fővárosból, a hortobágyiak esetében pedig a határvidékről, mert Titó különutas politikája és elképzelése a balkáni federációról veszélyeztette a Szovjetunió és a Nyugat közötti területi felosztást, és emiatt háborútól tartottak.

A budapesti kitelepítés tervezésének első írásos dokumentumainak a következők tekinthetők: egy 1951. január 5-én kelt belügyminisztériumi parancsból kitűnik, hogy a kitelepítéseket az ÁVH irányította. Egy másik dokumentum arról szól, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának II. Kongresszusán (1951. február 24 - március 2.) határozatot hoztak az osztályellenség elleni erőteljes harcra. Majd 1951. április 27-én kelt Gerő Ernő leveléből² értesülünk arról, hogy a tervezés már nagyon előrehaladott, és arról, hogy a kitelepítési bizottság vezetője Friss István, a döntéshozók a legfelső vezetők: Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Révai József és maga Gerő. Az 1951. május 5-i ülés jegyzőkönyve³ egy kiterjedtebb bizottságról tudósít, az előbbieken kívül szerepel benne Péter Gábor, Házi Árpád. Ebben a dokumentumban megtaláljuk a kitelepítés akciótervét. Valamint kijelöli a lebonyolítókat, amelyek a Belügyminisztérium, az ÁVH, és látjuk, hogy bevonták a megyei tanácsokat, még a MÁV felelőst is kijelölték. Központi irányító csoportot hoztak létre, melynek tagjai a Budapesti Pártbizottság, Budapesti Tanács, a Belügyminisztérium és az ÁVH egy-egy képviselője.

Közben folytak az összeírások, ezt négy oldalas fejléc nélküli nyomtatványokon rendőrségi nyomozók végezték a házmesterek, házbizalmiak segítségével. Az adatfelvevő lapok többségén, melyek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálhatók, a kitelepítésnél több hónappal korábbi dátumok találhatók, de folyt az összeírás a deportálások megkezdése után is.

1951. május 21-e hajnalán derült égből villámcsapásként érte az első érintetteket a kitelepítési határozatok rendőrségi kézbesítése. A határozat nem adta meg a kitelepítés okát, de szerepel a családfő valamikori rangja és eredeti foglalkozása a dokumentumon, a családtagokat felsorolja; módot ad a fellebbezésre, azonban ennek halasztó hatálya nem volt. Ha nem érkezett meg a felmentés a következő nap hajnaláig, elhurcolták a családot. A 6000/1948-as törvényre hivatkozva a lakás 24 órán belüli átadására kötelezte a kitelepítendőket. A határozatot a családfőnek alá kellett írnia. A kézbesítés és az elhurcolás két napját ma is a "frász és gyász"

² MOL-276f-65-183 ö. e.

³ MOL-276f-65-183 ö. e.

napjaiként emlegetik a volt kitelepítettek. A többség megpróbálkozott a fellebbezéssel. Barátok, rokonok igyekeztek segíteni az ingóságok mentésében. Bár volt megadott kvóta az elvihető holmira, ez a másnap hajnali 3-4 óra között érkező rendőröktől, ÁVH-soktól függött, hogy betartották, vagy még az engedélyezett mennyiséget sem engedtek elvinni. A lakásokat lepecsételték. Teherpályaudvarokra fegyveresek szállították a kitelepítetteket, ahol a hatóságok átvételi papírt írtak róluk. A vagonok ablakait lemeszelték, a lezárt, őrzött vagonokból leszállni nem szabadott. A vonatokat gyakran félreállították, nem mehettek be a települések állomásaira, előírás szerint, mert nem akarták, hogy a lakosság körében nyugtalanságot keltsen a kitelepítés ténye. Sokan emlékeznek arra, hogy késő éjjel, vagy másnap értek a kényszerlakhelyre. Ott, vagy ahol nem volt vasút, az utolsó állomáson minősíthetetlen gúnyral vették lajstromba őket.

Itt Jászkisérrel kapcsolatos emlékemet szeretném elmondani. Családom az első napon kapta a kitelepítési végzést. Másnap hajnali négy körül jöttek értünk. A rendőrök ÁVH-sok csak néhány böröndöt engedtek magunkkal vinni. A fegyveres rendőrök által őrzött vonat Budapestről 11 óra körül indult, rengetegszer megállt, várakozott, de a bezárt vagonokból leszállni nem lehetett és már késő délután volt, amikor Jászkiséren megálltunk. Itt mindenkit leszállítottak és nagy szitkozódások és gúnyolódások közepette ellenőrizték a kitelepítetteket, régi rangokat, kitüntetések emlegetve. Szigorú ellenőrzés mellett csomagjainkkal ültünk egy féltetős helyen. A fegyveres rendőrök még a kisgyerekeket is maguk kísérték az állomás mellékhelyiségébe. Majd hosszú órákig tartó várakozás után teherautókon, szekereken mentünk tovább. Minket Kőtelekre vittek, ahová éjfél tájban érkezhettünk.

A budapesti kitelepítést elvben 1951. július 18-ára lebonyolították a rendőrség, az ÁVH és a Tanácsok segítségével. Utána azonban napokon belül még felkutatták azokat, akik elszöktek vagy kórházba vonultak vagy éppen a kitelepítés elől vidékre költöztek. A rendőrség pl. a szülőket internálással fenyegette, ha felnőtt gyermekük önszántából nem jelentkezik a kitelepítés helyén. Volt, akit miután megtaláltak, bilincsben vittek a kitelepítésbe. Tudomásom van olyan esetről, amikor a kórházból vittek kitelepítettet az internálótáborba, majd kb. egy év múlva az eredeti kitelepítés helyére. Hasonló sors várt azokra, aki elszöktek, két-három nap alatt megtalálták őket, többségében hosszabb időre internálták, vagy börtönbe zárták őket.

Az egyik legfontosabb dokumentum, az 1951. július 23-án készült Zárójelentés⁴, mely a kitelepítés lebonyolítása alatt 32 fő szökéséről és 10 fő öngyilkosságáról tudósít. Ugyanez a dokumentum statisztikát közöl a családfők 1945 előtti foglalkozásáról. E szerint: miniszter 21, özvegye 7; államtitkár 25, özvegye 9; tábornok 190, özvegye 82; honvéd törzstiszt 1012, özvegye 405; rendőr törzstiszt 274, özvegye 28; csendőrtiszt 88, özvegye 10; magasrangú állami tisztviselő 812, özvegye 69; gyáros 176, özvegye 15; bankár 157, özvegye 23; nagykereskedő 391, özvegye 19; földbirtokos 292, özvegye 18; államosított üzlettulajdonos 40; arisztokrata 30 (csak a rang szerepel, foglalkozást nem tüntették fel) özvegye 1; elítélt hozzátartozója 38; egyéb foglalkozásúak 563.

Ide kívánkozik még néhány idézet a Zárójelentésből mint groteszk konklúzió. “A kitelepítést végző apparátus általában jól és lelkesedéssel dolgozott. A befejezés után egy részüket dicséretben és pénzjutalomban részesítettük.” “A nemkívánatos elemek kitelepítését - fékentartásuk céljából a jövőben is egyes kirívó esetekben, nem rendszeresen, alkalmazni javasoljuk. Erre a rendőri kitiltás formájában mód és lehetőség van. “

A nyugati sajtó felháborodottan foglalkozott a kitelepítésekkel, Rákosi Mátyás válaszában “humánus megoldásnak” nevezte azt.

A kényszerlakhelyet, kitiltást, kitelepítést határidő nélkül jelölték ki. A családokat egyetlen helyiségbe helyezték el ún. kulák családoknál, akiket ezzel büntettek. Gyakori volt, hogy több család osztozott a helyiségen, ami lehetett szoba, nyári konyha, akár istálló vagy egyéb melléképület is. A kényszerlakhely mellett a kitelepítés jelentette a lakás és a benne lévő ingóságok elvételét, tehát vagyonekobbzást, a falu vagy község elhagyásának tilalmát, állandó rendőri ellenőrzést, ami megfelelt ill. szigorúbb volt a rendőri felügyeletnél. Gyakoriak voltak a zaklatások, melyek főleg éjszakai razziázásokból, a levelek cenzúrázásából, csomagok felbontásából, látogatók ellenőrzéséből álltak. A kitelepítetteket bármikor behívhatták a rendőrségre, ott vallathatták őket, de átkutathatták a szobájukat, előfordult a tettelegesség is. A kitelepítés továbbá jelentette az addigra már szerény munkahely, jövedelem elvesztését, teljes létbizonytalanságot, és a munkaképes korúaknak kemény fizikai munkát.

⁴ MOL 276f.-65cs-183 ő.e.

A tizennégy évet betöltött gyerekek is együtt dolgoztak a felnőttekkel, nyáron a kisebbek is. Középiskolába még akkor sem vették fel őket a származásuk miatt, ha volt a településen. Oktatásukat a felnőtt kitelepítettek oldották meg gyakorlatilag könyvek nélkül. A kitelepítés feloldását követően is egyik legnehezebb probléma a továbbtanulás volt még jóval a származási kategóriák eltörlése (1963) után is. A kitelepítettek hivatalos ügyben vagy betegség miatt kérelmezheték a megyei rendőrkapitányságtól a rövid időre szóló eltávozást, amit nagyon ritkán kaptak meg. Ha mégis kapott valaki engedélyt, akkor távozáskor, érkezéskor a kényszerlakhelyen és a célállomáson is jelentkezni kellett a helyi rendőrségen. Szomorú és tragikus esetek fordultak elő, amikor nem engedték orvoshoz, kórházba a kitelepítetteket, vagy családtag temetésére. Kórházba az orvos csak a megyei rendőrkapitányság előzetes engedélyével utalhatta be. A kórháznak is azonnal jelenteni kellett, ha kitelepítettet kezeltek. Mentésítést vagy áttelepülést kérvényezhettek a Belügyminisztériumtól, sokan többször is próbálkoztak, kevesek jártak sikerrel. Ha a hatóság megunt a kérvényeket, egyszerűen ráírta az iratra, hogy lezárták az ügyet.

Milyen munkát végezhettek? Csak nehéz fizikai, leginkább mindenféle mezőgazdasági munkát, ebbe az akkori kísérletek is beletartoztak, pl. a rizstermesztés, gyapottermesztés. A gazdaságok állatgondozási, állategészségügyi feladatait látták el. Az árterületek fásításával, gátak karbantartásával foglalkoztak, vagy útkarbantartással pl. útkaparókként. Semmiféle irányító feladatot nem kaphattak, jóllehet többségükben diplomával rendelkeztek, sokan több nyelvet beszéltek. Gyakran távolabbi helyekre vitték őket dolgozni, ilyenkor csak hétvégén jutottak vissza a családjukhoz, ekkor az elhelyezésük a hortobágyi táborokéhoz volt hasonlatos. Előfordult, hogy egy helyen dolgoztak hortobágyi deportáltakkal, de azok őrei nem engedték meg, hogy beszéljenek egymással. Télen természetesen nem volt munka, ilyenkor sokaknak nagyon nehéz volt átvészelni ezt az időszakot.

Nehezítette a megélhetést, hogy élelmszerjegyet csak azok kaphattak, akiknek volt munkahelye. Az alapvető élelmiszerek beszerzése is nehézséget jelentett. Majd minden faluban a kenyérért sorban álló kitelepített helye leghátul volt, csak akkor vásárolhatott kenyeret, ha még jutott neki. Több visszaemlékező írja, hogy még a falu piacára sem mehettek vásárolni, vagy

csak akkor, amikor már kevés áru volt. Bár falun éltek, ahol az élelmiszer alapanyagokat természetik, sokan pénzszüke miatt igen hiányosan tudtak táplálkozni.

A kitelepítettek nagy részét un. kulák családok házába vagy tanyájára telepítették be, a hatóságok a „beutalás” szót használták. A befogadók és a kitelepítettek között többségében nagyon jó kapcsolat alakult ki. A befogadók és a szomszédok hathatós segítséget nyújtottak a kitelepítetteknek. A gazdálkodók is nagyon nehéz éveket éltek ekkoriban. Nyomasztotta őket a súlyos beszolgáltatás, a tagosítás, a kulákokat pedig osztályellenségként üldözte a rendszer. Azokat a gazdákat nevezték kulákoknak, akiknek 25 holdnál több földje volt (vagy 350 arany koronánál többet ért), de ha kocsmája, vagy cséplőgépe stb. volt, akkor is felvették a kuláklistára. Megkezdődött a szövetkezesítés, amely nagy ellenállást váltott ki. Ez a padlássöprés időszaka. Akik nem teljesítették a beszolgáltatást, azokat megbírságolták, sokan kerültek börtönbe. Dokumentumok szerint 1949 és 1953 között az un. kulákok mezőgazdasági gépeit, 6500-nak a lakóházát és 16000 esetben gazdasági épületeiket vették el. A kulákok közül sokan kerültek börtönbe vagy a hortobágyi táborok egyikébe. Sokan felhagytak a földműveléssel, leadták a földjüket és a városokba menekültek. A társadalom majd minden rétegét sikerült állandó rettegésben tartani.

A határidő nélküli kitelepítést, amellyel kapcsolatban időnként még azt is terjesztették, hogy Szibériában fog folytatódni, Sztálin halála után, a Nagy Imre kormány idején, az 1953. július 31-én kiadott Amnesztia-törvényhez kapcsolódó minisztertanácsi rendelet oldotta fel. A kitelepítettek augusztus közepétől október végéig kapták meg határozatokat. A fővárosba, nagyobb városokba nem költözhetek, nem kapták vissza lakásaikat, ingóságaikat.

Földönfutókká váltak, ahogy Kiszely Gábor fogalmaz. Elköltözhetek a kényszerlakhelyről, de anyagi javak nélkül maradt az albérlet, a rokonokhoz költözés. Körülményeik sokáig nem voltak jobbak a kitelepítésbelieknél. Csak fizikai munkát végezhetek, és még a legalantasabb munkahelyekről is sok esetben elbocsátották őket, mint veszélyes elemeket. Az idősebb generáció soha többet nem dolgozhatott végzettségének megfelelő állásban, ez nemcsak nekik fájt, de komoly veszteséget jelentett az országnak is. Diszkriminálásuk minden korosztályt súlyosan érintett, mert másod- vagy harmadrendű állampolgárrá degradálta a kitelepítetteket. Jól szervezett megfigyelésük is évtizedekig tartott. A

Budapestről való kitiltás 1956 augusztusában szűnt meg, amikor feloldották a Budapestre és a nagyobb városokba való beköltözés szigorú szabályait.

Rehabilitációjuk nem történt meg, erkölcsi rehabilitáció sem. Kárpótlásuk szimbolikusnak tekinthető. A diktatúra vezetői és kiszolgálói súlyos bűnöket követtek el, amelyek nem mentegethetők és nehéz őket megbocsájtani, különösen akkor amikor a ma még élő tettesek, nem tanúsítanak megbánást.

Az emlékmű avatása előtt fejet kell hajtanunk a közülünk már eltávozott kitelepítettek előtt. Meg kell emlékeznünk a kitelepítettek idősebb generációiról, akik a legnagyobb veszteséget szenvedték el. Hogyan tudta többségük erős lélekkel, méltósággal, zokszó nélkül átvészelni a kitelepítést és az azt követő időszakot súlyos megaláztatásaival? Leginkább a hitük és a neveletésük segített, mert keresték a megpróbáltatások értelmét. Hittek abban, hogy a gyerekeik érdekében lesz erejük az élet újrakezdéséhez és abban, hogy a fiataloknak érdemes a hagyományos szellemi és lelki értékeket átadni egy jobb jövő reményében. Nekünk akkori gyerekeknek és fiataloknak életreszóló példát mutattak, és a későbbiekre is erőt adtak ahhoz, hogy legyen kitartásunk a diszkrimináció elleni küzdelemhez. Külön kell szólnunk a semmiből, vagy majdnem semmiből táplálékot, ruhát varázsló édesanyákról, nagymamákról, akik a család összetartása mellett nehéz fizikai munkát is végeztek. A legfontosabb segítséget, a helybeliek megható, áldozatos szolidaritása jelentette olyan időszakban, amikor ez veszélyes is lehetett. Bár a hatalom célja a helybeliek és a kitelepítettek egymás ellen fordítása volt, ehelyett egymás megértése következett be és életreszóló barátságok születtek.

Úgy gondolom, hogy mindannyiunk feladata, hogy a fiatalabb generációknak elmondjuk a kommunista időszak szomorú jelenségeit, történéseit. Ezek nélkül nem is érthetik meg a máig tartó megosztottságot, érthetetlen jelenségeket és nagyon nehéz a jövőt építeni.